

ลังกาเวตาระสูตร¹ : เซ็น และ ซาโตริ

อาจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

แม้ว่าประเทศไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งยึดถือพระไตรปิฎกที่พระอรหันต์สังคติกจารย์ได้ชำระกันในการสังคายนาครั้งแรกหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้เพียง 3 เดือนให้เป็นศาสนาประจำชาติตนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่าที่ค้นพบ แต่ก่อนหน้าที่พระพุทธศาสนาเถรวาทจะเข้ามา มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยนั้น มีหลักฐานแสดงว่าพระพุทธศาสนาแบบมหายานได้เจริญรุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้มาก่อน อย่างน้อย นครธม ในประเทศกัมพูชาก็เป็นหลักฐานที่ชัดเจนถึงเรื่องการนับถือพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันนี้การศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยยังไม่เป็นที่นิยมแพร่หลาย สาเหตุอาจมาจากความเข้าใจไม่เข้าใจกัน นั่นคือ ชาวไทยส่วนใหญ่ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าฝ่ายมหายานเป็นพวกนอกกริต เพราะทำลายข้อตกลงที่พระอรหันต์ได้ทำไว้ในการสังคายนาครั้งแรก และไม่รักษาพระวินัยหรือศีลของพระซึ่งฝ่ายเถรวาทถือว่าเป็นหนึ่งในสอง คือ พระธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงประทานไว้ในปัจฉิมโอวาทให้เป็นเสมือนตัวแทนของพระองค์ แต่ก็มีนักปราชญ์ชาวไทยที่มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น พุทธทาสภิกขุ เสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นต้น ได้นำแนวคิดของมหายานมานำเสนอเป็นทางเลือกหนึ่งให้แก่การศึกษาพระพุทธศาสนาจนเป็นที่รู้จักกันดี โดยเฉพาะแนวคิดและคำสอนของพุทธศาสนานิกายเซ็น

พุทธศาสนานิกายเซ็น (Zen) ได้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายไปทั่วโลกโดยเฉพาะในประเทศทางตะวันตก และคนส่วนมากเข้าใจว่านิกายเซ็นมีกำเนิดมาจากประเทศญี่ปุ่น เพราะเรื่องของเซ็นล้วนมีมาแต่ญี่ปุ่นเกือบทั้งสิ้น แต่บ่อเกิดที่แท้จริงของนิกายเซ็น คือ ลังกาเวตาระสูตร พุทธศาสนานิกายเซ็นและลังกาเวตาระสูตรนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างมีอาจแยกแยะได้ และคำสอนหลักของนิกายเซ็น คือ เรื่องการรู้แจ้งฉับพลัน หรือ ซาโตริ (Satori) ก็เป็นคำสอนหลักในลังกาเวตาระสูตรด้วย นอกจากนี้คำสอนเรื่อง "จิตมาตร" หรือ

¹ เป็นคัมภีร์หลักที่ใช้เป็นตำราเรียนในรายวิชาปรัชญาวิชฌานวาท (Vijñānavāda Philosophy) ระดับปริญญาโท สาขาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก

² อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

มีเพียงจิตเท่านั้น และเรื่อง “ความว่าง” หรือ สุญyata ก็เป็นคำสอนที่สำคัญที่สุดในพระสูตรนี้ ด้วย บทความนี้จะนำเสนอคำสอนหลักเรื่อง การรู้แจ้งฉับพลัน ในลัทธิภาวะตาระสูตรที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับคำสอนของนิกายเซ็น

ลัทธิภาวะตาระสูตร : ป่อเกิดนิกายเซ็น

ลัทธิภาวะตาระสูตรเป็นหนึ่งในพระสูตรหลักทั้ง 9 ของพุทธศาสนาหายาน ทั้งหมดได้รับการบันทึกเป็นภาษาสันสกฤต อันเป็นภาษาหลักของพระพุทธรศาสนาฝ่ายเหนือ หรือ มหายาน ซึ่งต่างจาก พระพุทธรศาสนาฝ่ายใต้หรือ เถรวาทที่ใช้ภาษามาคธีหรือ บาลีบันทึกหลักธรรมคำสอนของตน พระสูตรหลัก ทั้ง 9 นั้นคือ

1. อัยฎาสาหสริกา ปรัชญาปาระมิตาสูตฺร
2. คัมพะวะยฺหะสูตฺร
3. ทะสะภูมิกาสูตฺร
4. สะมาธิราชะสูตฺร
5. สัทธรรมปุณณะริกะสูตฺร
6. ตะถาคะตะคุหะยะกะสูตฺร
7. ตะลิตะวิสตะระสูตฺร
8. สุวระณะปะระภาสะสูตฺร
9. ลัทธิภาวะตาระสูตฺร

ชื่อเต็มของพระสูตรนี้คือ อารยะสัทธรรมลัทธิภาวะตาระสูตฺร แปลว่า พระสูตรที่บรรจุคำสอนอันประเสริฐ ชื่อ ลัทธิภาวะตาระ

ชื่อว่า ลัทธิภาวะตาระสูตฺรนี้ มาจาก คำว่า ลัทธิ กับ คำว่า อะวะตาระ แปลตามศัพท์ว่า การเสด็จสู่เมืองลัทธิ และชื่อนี้ได้มาจากบทแรกของพระสูตรนี้ ซึ่งบรรยายถึงเกาะลัทธิที่ปกครองโดยยักษ์ หรือ รากษส นามว่า ราวะณะ หรือ ทศกัณฐ์ ในวรรณคดีไทย เชื่อกันว่า เกาะนี้อยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย หรืออาจหมายถึงเกาะศรีลังกาในปัจจุบัน แต่ Sutton² ให้ข้อสังเกตว่า ชื่อ ลัทธิภาวะตาระสูตฺรนี้อาจเป็นเพียงชื่อสมมติเปรียบเทียบกับสถานที่สงบบางแห่ง อันหมายถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อาจจะเป็นเกาะโดดเดี่ยวในมหาสมุทร หรือ สถานที่นอกรีตบางแห่งบนยอดเขาหิมาลัย เนื้อเรื่องบทนี้กล่าววว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จไป

² Sutton, Florin Giripescu. *Existence and Enlightenment in the Lankāvatārasūtra : A Study in the Ontology and Epistemology of the Yogācāra School of Mahāyāna Buddhism.* Delhi : Sri Satguru Publications. 1992. p. 2

โปรดระวณะ และได้แสดงหลักธรรมตามคำอาราธนาจนระวณะได้บรรลุธรรมบทนี้ คร.สุตฺถิ³ มีความเห็นว่า น่าจะเป็นบทที่เพิ่มเข้ามาภายหลัง เพราะเนื้อหาของบทนี้ไม่สอดคล้องประสานกับเนื้อหาหลักทั้งหมดในบทอื่น ๆ ของพระสูตรเลย อย่างไรก็ตามแม้จะถูกเพิ่มเข้ามาภายหลัง แต่ก็มีความสำคัญมากจนเป็นที่มาของชื่อของพระสูตรนี้

ลังกาวะตาระสูตรเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อสำนักวิชฌยานวาทหรือสำนักโยคจาร⁴ ในยุคแรก ๆ ผู้ก่อตั้งสำนักนี้คือ นักบวชสองพี่น้อง อสังคะและวสุพันธ์ุ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในระหว่าง พุทธศตวรรษที่ 10 (พ.ศ. 902 -993 หรือ A.D. 359 - 450)⁵ แต่ในลังกาวะตาระสูตร คำสอนของสำนัก มัชฌิมิกะ หรือ สุนยยะวาท⁶ ซึ่งก่อตั้งโดย ท่านนาคารชุน ซึ่งมีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 7-8 (พ.ศ. 693 - 793 หรือ A.D. 150-250)⁷ เช่น จิตว่าง หรือ สุนยยะตา และประติตยะสะมุตปาตะ (Pratītya Samutpāda - บาลีว่า ปฏิจจสมุปปาต) ก็ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปตลอดทั้งเล่ม แม้บางแห่งก็ปรากฏร่องรอยความพยายามที่จะสังเคราะห์หลักการพื้นฐานของสำนักทั้งสองอันเป็นรากฐานของพระพุทธศาสนาทั้งมหายานทั้งระบบเข้าด้วยกันอยู่ก็ตาม แต่เมื่อว่าโดยรวมแล้วลังกาวะตาระสูตรนี้ได้เน้นถึงทรรศนะทางปรัชญาสูงสุด และคำสอนหลัก ๆ ของสำนักวิชฌยานวาทมากกว่าคำสอนของสำนักสุนยยะวาท

ด้วยหลักฐานที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ เราไม่สามารถกำหนดอายุแน่นอนของลังกาวะตาระสูตรได้ อย่างไรก็ตามเราทราบแน่นอนว่า พระสูตรนี้แต่งขึ้นก่อน พ.ศ. 963 หรือ

³ Suzuki, Daisetz Teitaro. *Studies in the Lankāvatārasūtra*. London : Routledge & Kegan Paul Ltd. 1973. p. 16-17

⁴ โยคจาร หมายถึง สำนักที่เน้นการปฏิบัติทางจิต ที่เรียกว่า โยคะ หรือ สมาธิเป็นหลักในการบรรลุธรรม ส่วน วิชฌยานวาท หมายถึง สำนักที่ถือว่า ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว คือ วิญญาน หรือ จิต คำว่า วิชฌยาน เป็นคำภาษาสันสกฤต เทียบได้กับคำว่า วิญญาน ในภาษาบาลี ทั้งสองคำนี้เป็นชื่อของสำนักเดียวกัน เหตุที่ได้ชื่อทั้งสองก็ด้วยคุณลักษณะเฉพาะดังกล่าว คือ โยคจาร เพราะเน้นการฝึกสมาธิ และ วิชฌยานวาท เพราะถือว่าวิญญาน หรือ จิต คือความจริงหนึ่งเดียว

⁵ Sutton, Florin Giripescu. Ibid. p. 1

⁶ มัชฌิมิกะ แปลว่า สำนักที่ยึดถือทางสายกลาง ได้ชื่อมาจากคัมภีร์มูละมัชฌิมิกะการิกาของท่านนาคารชุน สำนักนี้มีทรรศนะว่า ความจริงนั้นเป็นกลาง ๆ ไม่เอนไปในฝ่ายที่เชื่อว่าความจริงต้องเที่ยงแท้ไม่แปรผัน หรือสัตตตะทิกฺขุ (สันสกฤต = ศาสตะตะทฤษฏี) และฝ่ายที่เชื่อว่าทุกอย่างนั้น ไม่มีอยู่จริงรวมถึงพระเจ้าด้วย หรือ อุกฺเขททิกฺขุ แต่สำนักนี้ใช้วิธีการปฏิเสธความเชื่อทุกอย่างว่า ความจริงเป็นอย่างนี้ก็ไม่ใช่ เป็นอย่างนั้นก็ไม่ใช่ เป็นทั้งสองอย่างก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ทั้งสองอย่างก็ไม่ใช่ แต่ความจริงนั้นมีธรรมชาติว่าง คือ สุนยยะ ดังนั้น สำนักนี้จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สุนยยะวาท

⁷ Sutton, Florin Giripescu. Ibid. p. 1

ค.ศ. 420 อันเป็นปีที่มีการแปลพระสูตรนี้เป็นภาษาจีนครั้งแรก และแน่นอนว่าก่อนที่
 ลังกาวะตาระสูตรนี้จะแพร่หลายเข้าไปเป็นที่นิยมในประเทศจีนจนมีการแปลเป็นภาษาจีนนั้น
 พระสูตรนี้จะต้องได้รับความนิยมนและมีผู้ศึกษาอย่างกว้างขวางในถิ่นกำเนิดคือ อินเดีย
 ตอนเหนือก่อนหน้าที่จะมีการแปลอย่างน้อยก็ราว ๆ 1 ศตวรรษ ดังนั้นอายุของลังkawะตาระ-
 สูตรนี้น่าจะอยู่ราว ๆ พุทธศตวรรษที่ 8 - 9 ซึ่งร่วมสมัยกับท่านอสังคะผู้ก่อตั้งสำนัก
 วิชฌยานวาท จนมีผู้เชื่อว่า ลังกาวะตาระสูตรเป็นผลงานของท่านอสังคะ แต่จากหลักฐาน
 ที่ปรากฏในพระสูตรเอง และหลักฐานอื่น ๆ ยังไม่สามารถชี้ชัดว่า พระสูตรนี้เป็นผลงานของ
 ท่านอสังคะ หรือนักปราชญ์ฝ่ายมหายานท่านใดเป็นผู้แต่งขึ้นกันแน่⁸ ดร. สุชุกิ กล่าวว่า

“ลังkawะตาระสูตรเป็นหนังสือบันทึกของอาจารย์ฝ่ายมหายาน
 บางท่านที่บันทึกหลักคำสอนที่สำคัญ ๆ ที่ศาสนิกฝ่ายมหายานยอมรับ
 กันในสมัยนั้น แต่เป็นที่แน่ชัดว่า ท่านไม่ได้บันทึกอย่างเป็นระเบียบ และ
 อาจเป็นไปได้ที่ผู้บันทึกรุ่นหลังยังคงไม่ใส่ใจที่จะจัดเรียบเรียงเป็นระเบียบ
 จึงยังคงรูปแบบที่ไร้ระเบียบในตอนแรกนี้ไว้ด้วยความเคารพ”⁹

จากอินเดีย คัมภีร์ลังkawะตาระสูตรได้รับความนิยมศึกษาแพร่หลายในประเทศ
 เนปาล ทิเบตและจีน โดยเฉพาะในประเทศจีน ท่านโพธิธรรม ซึ่งเป็นสังฆปริณายกองค์แรก
 ของนิกายเซ็น ได้นำพระสูตรนี้เข้าไปเผยแพรในจีน ตามหลักฐานที่ได้จากฉบับแปล
 ภาษาจีนกล่าวว่า พระโพธิธรรมซึ่งเป็นองค์ปฐมสังฆปริณายกของนิกายเซ็น ได้ศึกษาคัมภีร์
 ลังกาวะตาระสูตร¹⁰ พระสูตรนี้ได้มีผู้แปลเป็นภาษาจีนถึง 4 ครั้ง โดยครั้งแรกในปี ค.ศ. 420
 (พ.ศ. 963) โดย พระธรรมรักษา แต่ฉบับนี้ได้สูญหายไป ต่อมาท่านคุนภักทระ ได้แปลอีก
 ในปี พ.ศ. 986 และอีกสองครั้งคือ พ.ศ. 1056 โดย ท่านโพธิรุจิ และในปี พ.ศ. 1243 - 1257
 โดยท่านสิกขานันทะ ครั้งที่ 4 นี้เองมีชื่อว่า มะหายานะลังkawะตาระสูตร (The Mahāyāna
 Lankāvatārasūtra)¹¹ ส่วนฉบับภาษาสันสกฤตที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ฉบับที่ได้รับความนิยม
 มากคือ ฉบับที่รวบรวมเรียบเรียงโดย ดร. พี. แอล. ไวทยะ (Dr. P.L. Viadya) ของ สถาบัน
 มิถิลา เมือง ทารกังค (Darbhanga) รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย พิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2506 (ค.ศ.
 1963) โดยชำระจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตของ Nanjio ที่พิมพ์ในประเทศญี่ปุ่น

⁸ Potter, Karl H., edited. *Encyclopedia of Indian Philosophy Vol. VIII : Buddhist Philosophy from 100-350 A.D.* Delhi : Motilal Banarsidass. 1998. p. 332-333

⁹ Suzuki, Daisetz Teitaro. *The Lankāvatārasūtra : A Mahāyāna Text.* London : Routledge & Kegan Paul Ltd. 1973. Intro. p. xi

¹⁰ Sutton, Florin Giripescu. Ibid. p. 3

¹¹ Ibid. p. 7

ในประเทศญี่ปุ่น ลังกาวะตาระสูตร ได้มีผู้ศึกษาแพร่หลายตั้งแต่สมัย นารา (Nara) ราวพุทธศตวรรษที่ 14 อันเป็นยุคที่ถือว่าการถวายหรือสร้างพระคัมภีร์เป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง แต่ อร์รถกา ภาษาญี่ปุ่นที่อธิบายใจความของพระสูตรนี้ ฉบับแรกเขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยท่าน ชิเรน (Kokwan Shiren - พ.ศ. 1821-1889)¹² และเมื่อตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 25 นี้ อาจารย์เซ็นผู้มีชื่อเสียงที่สุดในแวดวงการศึกษาพระพุทธศาสนาของญี่ปุ่น คือ ดร. ซูซูกิ (Diazets Teitaro Suzuki) ได้นำนิยายเซ็นจากตะวันออกไปสู่ตะวันตก และมีการ ศึกษาพรรณนาของนิยายเซ็นกันอย่างแพร่หลายในซีกโลกตะวันตก โดยเฉพาะในประเทศ สหรัฐอเมริกา

ตามธรรมเนียมข้อปฏิบัติทางศาสนาทั้งหมดนั้นเกิดขึ้นตามการตีความคำสอนที่ปรากฏ ในคัมภีร์นั้น ๆ ตามความรู้ของผู้ปฏิบัติหรือศาสนิกในนิยายนั้น ๆ ดังนั้นนิยายเซ็นน่าจะมี พื้นฐานทางปรัชญาอันเป็นพื้นฐานของวิธีการปฏิบัติของตนเองด้วย นั่นคือปรัชญาที่ ได้จากลังkawะตาระสูตร ความสัมพันธ์ระหว่างนิยายเซ็นกับลังkawะตาระสูตร ตามหลักฐาน ที่ปรากฏของฝ่ายจีน เริ่มต้นเมื่อท่านโพธิธรรมผู้ให้กำเนิดนิยายเซ็นได้นำหลักการของ พระพุทธศาสนาจากอินเดีย ส่งสอนให้เหล่าศิษย์ได้ศึกษาและปฏิบัติโดยเน้นที่การฝึกสมาธิ ตามหลักการของสำนักโยคจาร โดยท่านโพธิธรรมได้เน้นการปฏิบัติจริง เห็นจริงจาก ประสบการณ์ตรงมากกว่าการตีความตามตัวอักษรหรือการโต้เถียงทางอภิปรัชญา หรือการ ยึดติดคัมภีร์ “ท่านโพธิธรรมเองหาใช่เป็นผู้ไม่รู้หนังสือไม่ ความจริงเป็นที่รู้กันว่า ท่านยกย่องพระสูตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งลังkawะตาระสูตรเป็นอย่างสูง แต่ท่านไม่ยึดติดกับมัน โดยที่เป็นอิสระจากความยึดมั่นถือมั่น ท่านสามารถใช้โดยไม่ติดกับของมัน”¹³ ดร. ซูซูกิ เสนอว่า “ การเน้นการฝึกจิตมากกว่าการศึกษาคัมภีร์ตามตัวอักษร ที่นิยายเซ็นได้นำมา จากลังkawะตาระสูตรและใช้กันอย่างแพร่หลายในหมู่ศาสนิก ปรากฏอยู่ในโคลกที่ว่า

แบกคัมภีร์ บนบ่า น้าอดสู หาได้รู้ความจริง ตามจริงไม่
 ดูกคนเขลา ฝ่ายลจันท์ อันอำไพ ไม่มองไกล แต่นัยนัจ้อง มองคัมภีร์”¹⁴

¹² Ibid. p. 8

¹³ ทวีวัฒน์ ปุณฺณการิกวิวัฒน์. ประทีปแห่งเซ็น. กรุงเทพมหานคร : ศึกษิตสยาม, มปป. หน้า 40.

¹⁴ अंगुल्यर्था यथा बालो न गृह्णाति निशाकरं ।

तथा ह्यक्षरसंस्कारस्तत्त्वं न वेत्ति मामकं ॥

P.L Viadya Chapter VI, Verse 3 page 91 Vaidya, P.L., Edited, **Saddharmālakāvatārasū**

tram : **Buddhist Sanskrit Texts No. 3.** Darbhanga : The Mithila Institute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning. 1963. p. 91

วิถีแห่งเซ็นก็เฉกเช่นกับวิถีแห่งลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื้อ คือ “ชี้ตรงไปยังแก่นแท้ของมนุษย์” ขณะที่เราซึ่งเป็นคนปกติในโลกนี้อาศัยคำพูดและตรรกะเป็นสื่อกลางไปสู่ “ความจริงแท้หรือสัจจะ” แต่เซ็นกลับชี้ตรงไปยังความจริงแท่นั้นเลย คำสอนของเซ็นทั้งหมดเปรียบเสมือนนิ้วชี้ที่ชี้ไปยังดวงจันทร์แห่งการรู้แจ้ง ถ้ามัวมองแค่นิ้วชี้ก็ไม่มีวันเห็นดวงจันทร์ รูปภาพของอาหารไม่สามารถบำบัดความหิวได้ บางครั้งคำพูดหรือตรรกะก็จำเป็นในการสื่อไปถึงข้อเท็จจริง แต่ปัญหาเกิดเมื่อเราไปติดที่คำพูดหรือตรรกะเหล่านั้น ดังเรื่องของอาจารย์เซ็นท่านหนึ่ง

ฮยาคุโจ (ไป๋-ซาง) ต้องการคัดเลือกอาจารย์สำหรับวัดใหม่ที่เพิ่งสร้างขึ้น จึงกำหนดให้มีการแข่งขันธรรมระหว่างหัวหน้าศิษย์ของท่านและ อิชาน (เว่ย-ชาน) ซึ่งเป็นคนคร่ำ ท่านวางเหยือกไม้ไว้ที่พื้นแล้วบอกทั้งสองว่า “เธอไม่สามารถพูดว่านี่คือเหยือก มันคืออะไร?” หัวหน้าศิษย์ตอบว่า “ท่านไม่สามารถเรียกมันว่ารองเท้าไม้ครับ” แต่อิชานไม่พูดอะไร เขาเพียงแต่เดินตรงไปยังเหยือกตะมันล้มแล้วกลับไปยังคร่ำ ฮยาคุโจ บอกว่า “คนคร่ำชนะ”¹⁵

เรื่องนี้เป็นการชี้ตรงไปยังความจริงตามวิถีแห่งเซ็น แต่ทำให้เรางงววยเพราะเหตุผลหรือตรรกะที่เราใช้สำหรับ “เข้าใจ” นั้นเป็นสิ่งที่เราต้องให้ชื่อและนำไปเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ แต่วิถีแห่งเซ็นได้ชี้ตรงจุดที่สุด เรื่องนี้อธิบายสิ่งที่ไม่มีความหมายและน่าตื่นตกใจที่อาจารย์เซ็นได้กระทำ วิธีนี้ทำให้การหาเหตุผลของเราถูกตัดรากถอนโคนจนล้มครืนและเราถูกปล่อยให้หมุนคว้างในความว่าง อิสระและไม่ยึดเกาะ¹⁶

ประราวฤตติ, การรู้แจ้งฉับพลัน และซาโตริ

ความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื้อกับนิกายเซ็นอีกอย่างหนึ่ง ก็คือลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื้อ มุ่งให้ผู้ปฏิบัติได้รู้แจ้งเห็นความจริงของสรรพสิ่งว่ามีเพียงจิตและว่างเปล่าจากตัวตน หากสิ่งอันเป็นแก่นสารไม่ได้ โดยวิธีการรู้แจ้งโดยฉับพลัน ซึ่งพระสุตรนี้ใช้ศัพท์สันสกฤตว่า ประราวฤตติ (parāvritti) ในขณะที่เดียวกันอาจารย์เซ็นมักเน้นวิธีการปฏิบัติที่เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า ซาโตริ (Satori) หรือ การรู้แจ้งฉับพลัน

¹⁵ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, ประทีปแห่งเซ็น, หน้า 40-42

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

กระบวนการทางจิต ชื่อว่า ประราวฤตติ (parāvṛitti) ในลัทธิภาวะตาระสูตรนี้ แปลตามตัวอักษรว่า การพลิกกลับ การหมุนกลับ หวนกลับ หรือการเปลี่ยนแปลง หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางจิตที่เกิดขึ้นในใจอย่างฉับพลันนี้เป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของมหายานโดยเฉพาะนิกายเซ็น ที่มุ่งเน้นให้ศาสนิกปฏิบัติให้ได้ถึงการรู้แจ้งอย่างฉับพลันในชาตินี้ ชีวิตนี้ เพียงการศึกษาเล่าเรียนหรือการใช้เหตุผลไม่พอเพียงต่อการดำเนินชีวิตแนวพุทธ ชาวพุทธจะต้องรู้แจ้งเห็นจริงด้วยการปฏิบัติและเป็นการรู้แจ้งที่เกิดขึ้นภายในใจ (Intuition) ประราวฤตตินี้ ลัทธิภาวะตาระอธิบายว่า เกิดขึ้นภายใน “อาลัยวิชฌาน” ซึ่งเป็นที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ทุกอย่างของโลกนี้และเป็นสภาวะที่อยู่เหนือคำบรรยาย มีความหมายเท่ากับคำว่า “จิตมาตร” (Citramātra) หรือ จิตเดิมแท้ ซึ่งแต่เดิมนั้นมีสภาพผ่องใส ประภัสสร แต่ต่อมากลับเศร้าหมองด้วยกิเลสที่จรเข้ามา ลัทธิภาวะตาระเน้นเรื่องการรู้แจ้งฉับพลัน โดยสอนให้เราชำระล้างกิเลสออกให้เห็นธรรมชาติดั้งเดิมของจิตเดิมแท้ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติ หรือเราจะเรียกสภาวะนี้ว่า นิรวาณ นิพพาน ตถตา เช่นนั้นเอง หรืออะไรก็ได้ เพราะบัญญัติไม่สามารถทำให้สภาวะที่เป็นปรมาตมัจฉัจน์เปลี่ยนแปลงไปได้

อนึ่ง การรู้แจ้งฉับพลัน หรือ ประราวฤตตินี้ อีกความหมายหนึ่ง คือ ความบริสุทธิ์ (วิสุทธิ) จิตที่บริสุทธิ์ปราศจากสีลัพ หรือการชำระล้างอาลัยวิชฌานจนสะอาดปราศจากกิเลสนี้เป็นหน้าที่ของ พระตถาคต ที่จะช่วยชำระจิตของสรรพสัตว์ ให้สะอาด คำว่า รู้แจ้งฉับพลันนี้มีความหมายแฝงนัยลึกซึ้งซึ่งเช่นเดียวกับศัพท์ทางพุทธศาสนาโดยทั่วไป¹⁷ ในบทที่ 2 ของลัทธิภาวะตาระสูตร ผู้แต่งได้เน้นถึง การรู้แจ้งฉับพลัน หรือ ประราวฤตติ ซึ่งก็มีเนื้อแท้เดียวกับ “อาลัยวิชฌาน”, “จิตมาตร” หรือ “นิรวาณ” ว่า

“ดูกร มหามติ, อีกประการหนึ่ง พวกที่กลัวความทุกข์อันเกิดแต่สังสารวัฏ พวกกันแสวงหาพระนิพพานอยู่ หารู้ไม่ว่า สังสารวัฏและพระนิพพานหาแตกต่างกันไม่ และพวกนั้นก็ไปว่า พระนิพพานมีได้ก็ต่อเมื่อไม่มีการนึกแยกแยะถึงสิ่งทั้งปวง และเมื่อดับอินทรีย์(ประสาทสัมผัสที่รับรู้ทั้ง ๖)และอารมณ์ของอินทรีย์อันจะมีในอนาคตได้ แต่หาได้นึกถึงพระนิพพานคือ อาลัยวิชฌานอันเป็นการรู้แจ้งภายในตน อันเกิดแต่การรู้แจ้งฉับพลัน หรือ ประราวฤตติไม่ ฯ ดูกร มหามติ เพราะฉะนั้นพวกคนเขลาเหล่านั้นก็พากันเชื่อเรื่องขาน 3 หาได้เชื่อเรื่อง การรู้แจ้ง

¹⁷ Suzuki, Daisetz Teitaro. *Studies in the Lankavatārasūtra*. London : Routledge & Kegan Paul Ltd. 1973. Intro. p. xvii-xviii

“จิตมาตร” หรือ “เพียงจิต” อันไร้ภาพลวงไม่ ๆ ดูกร มหามติ ดังนั้น พวกเขาก็จะไม่รู้คำสอนของเหล่าพระตถาคตทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ที่สอนว่าสิ่งที่เห็น (โลกภายนอก) เกิดจากจิตของตนเอง และพากันยึดถือว่า โลกภายนอกมีอยู่นอกจากจิต ๆ ดูกร มหามติ พวกคนเหล่าเหล่านั้นเลยต้องเวียนว่ายตายเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าในวงเวียนคือ สังสารวัฏนี้”¹⁸

ซาโตริ (Satori) หรือ การรู้แจ้งฉับพลัน ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับ ประราวฤทธิ ในลัทธิวาทะธรรมะนั้นเอง และถือว่าเป็นเอกลักษณ์โคเคนต์ที่สุดของเซ็นและเป็นเสน่ห์ดึงดูดนักศึกษาทั้งตะวันออกและตะวันตกให้หันมาศึกษาคำสอนของเซ็น ซาโตรินี้เป็นผลมาจากคำสอนที่กระทบจิตแล้วเกิดความสว่างวาบขึ้นทันทีในจิต ท่านพุทธทาสภิกขุ พระสงฆ์ไทย ผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติตามแนวทางเซ็น ได้อธิบายเรื่อง ซาโตริ นี้ไว้ว่า

“ที่หนึ่งที่ใด ขณะหนึ่งขณะใดก็ได้ที่อาจารย์จะช่วยให้ศิษย์บรรลุธรรมตามวิธีของเซ็นด้วย “คำพูด” หรือ “ท่าทาง” ของอาจารย์ ทำให้ศิษย์ซึมซาบด้วยใจ จนเปลี่ยนใจใหม่ เปลี่ยนนิสัยในทางกิเลสตัณหา เรียกว่า เกิดซาโตริ (Satori) หรือ *awakening* คือ ตื่นขึ้นจากความหลับด้วยโมหะ เป็นความสว่างไสว แจ่มแจ้ง เฉพาะคน”¹⁹

ซาโตริ ตามความหมายของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ เป็นความหมายขั้นสูงสุดของวิธีการรู้แจ้งฉับพลันที่บรรดาอาจารย์เซ็นใช้สั่งสอนลูกศิษย์เพื่อให้ได้รู้แจ้งเห็นจริงอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของวิถีเซ็นก่อนที่จะนำความรู้ที่ได้มาสั่งสอนผู้อื่นตามหลักการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ต่อไป แต่บางครั้งการจะให้เกิดซาโตรินี้อาจารย์เซ็นบางท่านได้ใช้วิธีการที่เราคาดไม่ถึงและอาจมองด้วยสายตาของปุถุชนผู้อยู่ในวังวนแห่งความหลง ว่าวิธีการดังกล่าวโหดเหี้ยม และไร้มนุษยธรรม แต่เซ็นยอมมีเหตุผลต่อการกระทำดังกล่าว ดังเรื่องต่อไปนี้

“ภิกษุโจโจซา ถามอาจารย์รินไซ (ลิน-ซี, มรณภาพ พ.ศ. 1410) ว่า “อะไรคือแก่นแท้ของพุทธศาสนา” (คำถามสำคัญที่ถามกันโดยทั่วไปเพื่อเริ่มต้นบทสนทนา) รินไซ ลงจากธรรมาสน์ของท่าน ตรงเข้าคว้าจีวรของโจโจซาเขย่า ดบหน้า และผลักเขากระเด็นไป เมื่อโจโจซาขึ้นอยู่ที่นั่นด้วยความงงงวย ภิกษุอีกรูปหนึ่งร้องขึ้นว่า “โจโจซา ทำไมเธอจึงไม่โค้ง

¹⁸ Viadya, P.L p. 27.

¹⁹ พุทธทาสภิกขุ. เซ็นในสวนโมกข์. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป. หน้า 27.

การของท่านอาจารย์” และเมื่อโจโจซากระทำเช่นนั้น ท่านได้เกิด ซาโตริ (การตรัสรู้) ที่ยิ่งใหญ่”²⁰

อย่าถูกลวงโดยลักษณะที่ดูเหมือนหยาบ กักขพะ อาจารย์เซ็นยอมรับในใจของ ลูกศิษย์ว่าสูกอมต่อการรู้แจ้งฉับพลัน วิธีอันหยาบกะด้างก็จะทิวให้เกิดความรู้แจ้งได้เร็ว ยิ่งขึ้น สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นเอกลักษณ์แต่เป็นวิธีการสอนอย่างหนึ่งที่อาจารย์เซ็นใช้อย่างได้ผลและ แพร์หลาย เพราะช่วย “กระตุก” ลูกศิษย์ให้ “จุก คิด”และบรรลु ซาโตริ ในที่สุด

วิธีการสอนเพื่อให้เกิดซาโตริของเซ็นที่กล่าวมาเป็นระดับสูงสุด เกี่ยวกับการบรรลุ ธรรมและกำจัดกิเลสซึ่งดูเหมือนจะยากต่อการเข้าใจสำหรับคนทั่วไป แต่วิธีการนี้สามารถ นำมาประยุกต์ใช้ได้กับวิธีการสอนในระดับทั่วไปได้ และเป็นวิธีที่สามารถ“กระตุก”ให้ “จุก” คิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังตัวอย่างนิทานเช่นต่อไปนี้

“มันอิน เป็นอาจารย์เซ็นชาวญี่ปุ่น มีชีวิตอยู่ในสมัยราชวงศ์เมจิ (พ.ศ. 2411-2455) คราวหนึ่งได้ต้อนรับศาสตราจารย์จากมหาวิทยาลัยท่านหนึ่ง ผู้ไปสอบถามเกี่ยวกับลัทธิเซ็น อาจารย์มันอินเลี้ยงน้ำชาอาคันตุกะผู้นี้ ด้วยตนเอง ท่านรินน้ำชาใส่ถ้วยจนล้นถ้วยแล้ว แต่ยังรินต่ออยู่อย่างนั้น ไม่หยุด ท่านศาสตราจารย์มองดูครนทนไม่ได้ จึงร้องขึ้นว่า “มันล้นแล้ว ครบท่าน รินต่อไปอีกไม่ได้แล้ว” อาจารย์ตอบว่า “เช่นเดียวกันแหละ เจริญพร ท่านเองก็เต็มไปด้วยทฤษฎีต่าง ๆ อาตมาจะสอนเซ็นให้ท่าน ได้อย่างไร ถ้าท่านไม่ทำถ้วยของท่านให้ว่างเปล่าเสียก่อน”²¹

สรุป

จากหลักฐานที่ยกมา ได้แสดงให้เห็นว่า ลังกาวะตาระสูตรและพุทธศาสนานิกายเซ็น มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะหลักคำสอนของทั้งสองนั้นคล้ายคลึงกันมากใน หลายประเด็น โดยเฉพาะการรู้แจ้งฉับพลัน โดยลังkawะตาระสูตร เรียกว่า ประราวฤตติ (Parāvritti) ส่วนเซ็นเรียกว่า ซาโตริ (Satori) ทั้งนี้เพราะเซ็นมีจุดกำเนิดมาจากลังkawะ- ตาระสูตรนั่นเอง โดยลังkawะตาระสูตรซึ่งได้รับความนิยมศึกษาแพร่หลายในอินเดียเหนือ ในพุทธศตวรรษที่ 8-9 ก่อนที่ท่านโพธิธรรม ซึ่งนิกายเซ็นยอมรับว่าเป็น สังฆปริณายก หรือ

²⁰ ทวีวัฒน์ ปุณฺฑริกวิวัฒน์, หน้า 42-43

²¹ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. นิทานส่องวิถีแห่งเซ็น : เนื่อติดกระดุก. กรุงเทพมหานคร : จตุจักรการพิมพ์. 2525 หน้า 15

สังฆราชองค์แรกของตนเอง จะนำไปเผยแพร่และเจริญรุ่งเรืองในประเทศจีน และได้แพร่หลายเข้าไปยังประเทศญี่ปุ่น และได้เป็นที่นิยมศึกษากันมากในประเทศตะวันตก ในปัจจุบัน ทั้งนี้จุดยืนร่วมกันของลัทธิเต๋าและนิกายเซ็นเรื่อง การรู้แจ้งฉบับปล้นนี้ ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นและตรงใจเหล่านักศึกษาผู้ใฝ่รู้เรื่องเซ็นที่สุด และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวันได้ง่าย ไม่ใช่เรื่องไกลตัวหรือภพหน้าชาติหน้าอีกต่อไป

นอกจากคำสอนเรื่อง การรู้แจ้งฉบับปล้น แล้วลัทธิเต๋าระสูตร ยังมีคำสอนที่สำคัญอีกมากมาย โดยเฉพาะเรื่อง โลกนี้มีเพียงจิต หรือ จิตตะมาตร, การมองโลกตามความเป็นจริง หรือ ยะถาภูตะ ทรัศนะ, ทุกสิ่งว่าง หรือ ศูนย์ยะตา, และแนวคิดหลักที่เป็นพื้นฐานของพุทธศาสนาเถรวาทอันต่างจากพุทธศาสนาเถรวาทอย่างชัดเจน นั่นคือ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ หน้าที่และปฎิญาของพระโพธิสัตว์ รวมถึงการห้ามรับประทานเนื้อสัตว์ ก็ปรากฏให้เห็นอยู่ในพระสูตรนี้เช่นกัน การศึกษาว่าคำสอนดังกล่าวในลัทธิเต๋าระสูตร มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อแนวคิด วิถีชีวิตของคนตะวันออกอย่างไรนั้น นับว่าน่าสนใจยิ่ง